

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ**

**УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ІМЕНІ Г.Ф. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА**

ФІЛОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ

**Збірник наукових праць
студентства й наукової молоді**

(за матеріалами X Всеукраїнської науково-практичної
конференції студентства й наукової молоді,
Харків, 29 квітня 2020 року)

УДК: 881 + 883 + 882 + 882 + 808
Ф 56

Затверджено редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 4 від 15.06.2020 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Голобородько Костянтин Юрійович – доктор філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка

Олексенко Олена Андріївна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови

Маленко Олена Олегівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства та лінгводидактики

Мельників Ростислав Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова

Лебеденко Юлія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, координатор з наукової роботи українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка

Сергієнко Катерина – голова студентського наукового товариства українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка

Автори публікацій несуть відповідальність за достовірність фактичних даних, чіткість викладу тексту, цитування, а також мовно-стилістичний рівень написання матеріалів.

Філологія ХХІ століття [Електронне видання] : Збірник наукових праць студентства й наукової молоді, Харків, 29 квітня 2020 р. / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди ; [редкол.: К. Ю. Голобородько (голов. ред) та ін.]. – Харків, 2020. – 116 с.

©Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди, 2020
©Автори публікацій, 2020

Тіщенко Аліна Дмитрівна <i>Емансипація жінки у новелі О. Кобилянської «Меланхолійний вальс»: лексико-граматичний аспект.....</i>	73
Trofymchuk Tetiana Oleksandrivna <i>The Research Of Semantic Fields Of Ukrainian And English Slangs.....</i>	76
Чашка Яна Петрівна <i>Транспозиційні особливості форм дієслівного способу.....</i>	81
Чернецова Тетяна Сергіївна <i>Односкладні речення як ознака ідіостилю Володимира Лиса в романі «Століття Якова».....</i>	84
Шершій Інна Олександрівна <i>Індивідуально-авторські новотвори у творчості Григора Михайловича Тютюнника.....</i>	86
Шевченко Юлія Дмитрівна <i>Авторська інтерпретація етноконцепту «Калина» в повісті О. Забужко «Казка про калинову сопілку».....</i>	88
Штефан Анна В'ячеславівна <i>Відтворення південно-західного мовного колориту в романі Марії Матіос «Солодка Даруся».....</i>	89
Яковлева Тетяна Володимирівна <i>Іменники з семантикою збірності в мовознавчій парадигмі.....</i>	91

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Бабець Богдан Костянтинович <i>Модель ідеального суспільства у творах В. Винниченка «Сонячна машина» та Ол. Гакслі «Прекрасний новий світ».....</i>	95
Верман Максим Олександрович <i>Художній світ у романі Олесь Бердника «Зоряний корсар».....</i>	97
Демиденко Ксенія Валеріївна <i>Детектив як жанр масової літератури.....</i>	101

УДК 84'61

Чашка Яна Петрівна
Харків, ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Наук. кер.: к. філол. н., проф. О. А. Олексенко

ТРАНСПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ДІЄСЛІВНОГО СПОСОБУ

Категорія дієслівного способу у наш час залишається одним із активно обговорюваних у наукових колах питань. Проблематика функціональних виявів способової семантики перетинається з багатьма питаннями комунікативної лінгвістики й знаходить відбиття в низці сучасних досліджень. Розробка питання механізму дієслівних способових транспозицій на матеріалі української мови є завданням актуальним, яке має вагому теоретичну значущість. Адже, як зазначає М. О. Луценко, «розкриття механізму різних транспозицій форм способів дає ключ до розуміння структури способу взагалі» [5: 31].

Мета статті: окреслити теоретичні засади семантичних зрушень у структурі дієслівного способу внаслідок транспозиції.

Об'єктом дослідження є транспозиційність форм дієслів. **Предмет** дослідження – транспозиційність способових форм як мовознавча проблема.

Ілюстративний матеріал дібраний з творів Ю. П. Винничука.

Основні теоретичні засади транспозиції виробив швейцарський мовознавець Ш. Баллі, який першим зацентрував на її великих потенційних можливостях у сфері синтаксичних досліджень. Диференціацію транспозиції (за іншою термінологією, деривації, трансляції, конверсії, синкретизму, переходу, перехідності, субституції тощо) відповідно до різних мовних рівнів запропоновано в працях Є. Куриловича, Л. Теньєра, М. Докуліла, О. Лешка, В. Бабайцевої, В. Мігіріна, О. Земської, Т. Тихомирової, О. Кубрякової, А. Баудера, Ю. Степанова, В. Гака, О. Падучевої та ін.

Особливе зацікавлення викликають сьогодні дослідження, пов'язані з транспозицією на частиномовному (І. Вихованець, К. Городенська, М. Плющ, Н. Костусяк, А. Габай, І. Джочка, С. Соколова та ін.) й реченневому (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, О. Межов, Р. Христіанінова, Л. Шитик та ін.) рівнях відповідно до принципів функційно-категорійної граматики [6: 4].

У сучасній лінгвістиці під поняттям «транспозиція» розуміють використання однієї форми у функції іншої. Термін «транспозиція» тлумачать у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні транспозиція – це будь-яке переносне вживання мовної форми, зокрема транспозиція грамем дієслівного часу (наприклад, уживання теперішнього часу замість минулого або майбутнього), способу (наприклад, функціонування наказового способу в значенні умовного), комунікативних типів речення (наприклад, використання розповідного речення в ролі наказового). У вузькому значенні транспозиція, або функційна транспозиція,

засвідчує перехід слова з однієї частини мови до іншої або його використання у функції іншої частини мови [1: 692]. Для нашого дослідження обираємо дефініцію транспозиції в широкому розумінні

О. Ісаченко подає такий механізм транспозиції: «У всіх європейських літературних мовах із розвиненою стилістичною диференціацією деякі особові форми дієслова можуть уживатися не у власному смислі. Таке переносне вживання граматичних форм, їх переміщення в невласливий їх прямому значенню контекст називають транспозицією» [4: 10]. Отже, дослідник підкреслює зв'язок транспозиції з певною стилістичною конотацією.

Дієслівні форми способу, зазначає І. Вихованець [2: 263], крім своєї первинної категорійної функції, у відповідних мовленнєвих контекстах можуть набувати вторинних функцій – способових та часових. Активнішими у транспозиційних переходах є форми наказового способу, оскільки, на нашу думку, імператив найбільш виражений носій модальних відтінків висловлювання, а тому його форми з волютативною семантикою найбільш органічно вкладаються в інтенції мовця. Вони проникають у сферу умовного способу, нейтралізуючи свої значення спонукальності та звертальності й набуваючи значення гіпотетичної, можливої дії, що має відтінок безперечної зумовленості за відповідних супровідних обставин, напр.: *Не пригадай ти, я б нізащо не знайшов його* (Ю. Винничук «*Легенди Львова*»).

Функціональний перехід наказового способу в часові форми дійсного способу широко представлений у художній літературі та розмовному мовленні. Значення теперішнього часу форми наказового способу передають з відтінком негативного ставлення мовця до виражених дій чи станів [2: 263], напр.: *Ти диви... я думала, що я не знай яка грішниця, а є ще більші* (Ю. Винничук «*Сестри крові*»).

Транспозиційні часові значення для форм умовного способу нетипові, що, можливо, зв'язано з невеликим вибором таких родово-числових форм. Вони зрідка вживаються на позначення реальних дій теперішнього часу [2: 263], пор.: *Підозрюю, те, що хотів би почути, не почую – Підозрюю, те, що хочу почути, не почую* (Ю. Винничук «*Сестри крові*»); *Досить вам тішитися своєю вродою, - уврала їх стара – тільки б про те джерготіли весь час – Досить вам тішитися своєю вродою, - уврала їх стара – тільки джергочете весь час* (Ю. Винничук «*Мальва Ланда*»).

В. М. Русанівський [7: 278] вважає за необхідне виокремлювати спонукальний та бажальний способи, які за змістом і формою являють собою контамінацію наказового і умовного способів. Вони утворюються за допомогою форм умовного способу, але мають значення наказового, пор.: *ти зроби – ти зробив би, ви зробіть – ви зробили б; ти піди, хлопче – ти б пішов, хлопче*.

Дослідник говорить про поєднуваність форм наказового та спонукального способів у 2 особі однини й множини та в 1 особі множини із звертаннями, напр.: *А чи не потер би ти, мурчику, мені крижі ?*

(Ю. Винничук «Ги-ги-и»); *Перепрошую, чи не міг би добродій провести мене під дощем, бо маю пильну справу* (Ю. Винничук «Аптекарь»).

Форми спонукально способу можуть утворюватися описово, шляхом поєднання форм умовного способу з наказовою часткою *нехай (хай)* [7: 279], напр.: *А бодай би твого татуня грім забив !* (Ю. Винничук «Легенди Львова»).

А. Загнітко підтверджує доцільність виділення «окремого граматичного значення бажального способу, що виступає засобом ввічливо висловленого побажання» [3: 113]: *Ліпше світив би, як битися* (Ю. Винничук «Легенди Львова»); *Я знаю, куди ти дивишся, – сказала вона, – але краще б ти дивився сюди* (Ю. Винничук «Лютеція»); *Сама би з ними зв'язалася* (Ю. Винничук «Ги-ги-и»); *Та й ти б з ним ліпше не плутався* (Ю. Винничук «Діви ночі»).

Ілюстративний матеріал, як ми бачимо, регулярно демонструє вживання форм умовного способу тоді, коли потрібно чемно, ненав'язливо висловити своє прохання або дати пораду.

Транспозиційні вияви способової семантики дієслівних форм імператива є основними в системі перехідних явищ способів-часових форм. Уживання мовної одиниці у вторинній функції спричиняє появу експресивних відтінків і смислових конотацій. Висловлення з транспонованими дієслівними формами характеризується більшим або меншим виявом суб'єктивної модальності, оцінного ставлення мовця до певної події, ситуації. Подальше дослідження аналізованої проблеми може бути зосереджене на механізмах транспонування одних способових форм в інші і на вивченні семантичних зрушень унаслідок таких процесів.

Література

1. **Вихованець І. Р.** Транспозиція. *Українська мова : [енциклопедія]*. Редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 692.
2. **Вихованець І. Р.** Теоретична морфологія української мови: Академ. Граматика української мови. За ред. І. Вихованця. К. : Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. С. 260–263.
3. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови. Синтаксис: моногр. Донецьк: Донец. держ. ун-т, 2001. С. 113.
4. **Исаченко А. В.** К вопросу об императиве в русском языке. *Русский язык в школе*. 1957. № 6. С. 7–14.
5. **Луценко Н. А.** Смысловая структура наклонения и употребление наклонений в русском языке. *Уч. Записки Тартуского университета*. Тарту, 1987. Вып. 760. С. 30–46.
6. **Мельник І. А.** Транспозиція частиномовних класів у дієслово в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... докт. філол. Наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». К., 2016. 36 с.
7. **Русанівський В. М.** Структура українського дієслова. В. М. Русанівський. К. : Наукова думка, 1971. 313 с.